

ÜLO TUULIK

VIIEST
KAHEKSAKÜMNE
VIIENI

Kujundanud Jan Garshnek

Küljendanud Erje Hakman

Raamatu väljaandmist toetas Eesti Kultuurkapital

© Ülo Tuulik ja kirjastus Argo, 2025

Kõik õigused kaitstud

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9916-704-74-5

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

Viiest kaheksakümne viieni	7
Ookean ja inimene	15
Öö.....	23
Kõrge taevas.....	39
Lipsud	87
Hando.....	93
Inimesed ei ole võrdsed õnne ees	101
Valguse käes.....	105
Peegeldus	119
Eri Klasiga Kielis	129
Giordano Bruno põletamine	141
Nuripidine aastasada.....	153
Ajalooline Tõde ehk Toomas Kalli juhtum.....	159
Lunastaja.....	173
Heledad ruudulised pintsakud.....	179
Kurjusest.....	193
„Я подумаю“ ehk Saja aasta eest jaanuaris.....	207
Vaikimise valus väärikus	219
Vanjad, ärge pommitage Odessat!.....	227

OOKEAN JA INIMENE

Aeg, vesi ja inimene on eksisteerinud koos.

„Kõik inimesed,“ nagu Jaan Kross ütleb, „on sündinud sinise mere ääres.“

Küllap niisugune suhte järjekestvus, ürgomasus teebki meid hellaks ja tundlikuks ookeani suhtes. Ikka uudistatakse (tänu või hirmuga) keskkonda ja iseloomu, milles oled kasvanud, mõjutusi saanud ja mis on sinusse kodeerinud kogu edasise suhtumise maailmasse.

Meid pole ju kunagi olnud Ookeanita. Ilmselt on see meie üks suuremaid, aga seda raskemini kättesaadud õnnesid. Milline? Mis kaalu ja mis tähendusega? Küsime Balzaci kangelase ihnsusega: mis Ta on meile andnud?

Ookean on avardanud inimese kujutlusvõimet mõjukamalt ja püsivamalt kui muud tegurid meie pikas kujunemisloos.

Ookean on suurena, süngena, tundmatuna ja tänu sellele inimhinge suhtes vihastavalt rahutuks tegevana kohanud meie esivanemate ärevat, hirmu täis pilku. Ja inimpõlvede jooksul on see hirm kasvanud otsustavuseks, mis pani mehi metsa langetama ja laevu raiuma.

Esimese aluse tegemine tähendas inimese jaoks tunduvalt rohkemat kui veel ühe liiklusvahendi loomist ja oma senistest paiknemisaladest kaugemale tungimist. See tähendas praktiliselt täiesti

uut etappi inimese kujunemises selliseks, nagu me teda täna tunneme, ja tema vaimse silmapiiri avardamist hoopis uute, seni tundmata tegurite ja miljöõ mõjutusel.

Rääkimata ookeani mõjust inimestele, kes elavad vahetult veejoonel, saame kõnelda ookeani mõjust kogu inimkonnale, keda maailmaookean ühendab. Maailmaookean, mis oli tekitanud vaid hirmu, hardust ja müstitsismi, hakkas inimestele heldelt jagama teadasaamiste jätkuvat valgust.

Homeros arvas, et ookean on jõgi, mis piirab lamedat kettakujulist Maad.

Ka mõeldi aegade hämarikus, et ookean on Maa piirdepunkt, tema lõpp, mis on toeks läbipaistvale taevavõlvile. Piiril, kus vesi ja taevas kohtuvad, pidi valitsema kaos; selles salapärases paigas sündiski too pimedus ja hirm, mida inimkond peaaegu Kolumbuse retkedeni kirjutas ookeani arvele.

Meile, mereäärsele rahvale, oleks kaunis kerge ja odav ahvatlus üksipulgi ära vaagida kõik see inimlikult edasiviiv, mida me veelt aastasadade jooksul oleme saanud.

Nii jõuaksime ka täiesti juhusliku (imestust on lihtne näole manada!) tõigani: meredest kaugel sündinud-kasvanud rahvad on kõigest sellest ilma jäänud. Targu on just rannaäärse elu kogemused meile sisendanud, et tänu veetele ei eksisteeri enam ületamatuid kaugusi. Ookeani suurimaid teeneid inimühiskonna ees ongi see, et ajal, mil tehnika ei väärinud oma praegust nime, suudeti läbida oma mõõtmeilt tänapäeva ettevõtmistele vastavaid marsruute. Julgete viikingite ning portugallaste Vasco da Gama ja Bartolomeu Diaz'i avastusi kasutati sedamaid vallutusretkedeks, spekulatsioonideks, riisumiseks ja rikastumiseks. Ometigi pani see aluse uutele majandussuhetele, mis ühiskonda ikka ja alati edasi viivad.

Mehed, tänu kellele avanes meile ookean, tõusevad inimkonna ette ikkagi mingis mehises, valusas valguses, paljust ilmajäänuna. Algeliste vahenditega astusid nad loodusele vastu, jonnakalt pürgisid

võimu haarama ja võimu stabiliseerima inimese ja looduse vahelises heitluses. Võib-olla austusest sellise mehisuse vastu kestavad tänapäeva luksuslaevadelgi paljud kombed ja tavad, eelkõige laevavahi ajaline jaotus nii, nagu see oli ka sajandeid tagasi.

Kui teie kätte satub Magalhãesi kirjadest laevakroonika – paljasjalgsete, räbalais, näljaste ja harimatute meeste meresaaga, sünnib mingi harras austus nende inimeste vastu.

Skandinaavilased, loomult tagasihoidlikumad, mehisust kohustuslikuks, raskusi nagu soovitavakski pidavad, on osanud oma viikingisaegadele anda monumentaalselt rahulikuma, suursugusema pildi, mis on küll ilus (vrd. Rockwell Kentiga), aga mis meid paljust ilma jätab.

Või miks üldse rebida kardinaid mineviku aknailt? Söör Francis Chichester (targu taas valmis pikaks merereisiks) pihtis oma merepäevikus 1967. aastal:

„Ma jõudsin lõplikult välja mõirgavaist neljakümnendaist kraadidest ... Kui olla avameelne, siis tuleb ütelda, et iga inimene, kes kaua sõidab merd neis paigus, on lihtsalt loll.“ Selle ülestunnistuse väärtuses ei pruugiks kahelda, sest Chichester pole mees, kes sõnu teeb. Imelik paralleel siingi mere kahe näopildi vahel. Mehed, kes merega silmitsi, jäävad peaaegu alati napsõnaliseks. Sel lihtsal põhjusel, et laevas pole sõnaga midagi peale hakata, kui tegu selle küljes ketiga kinni ei ole. Samal ajal on maalt merele vaadates kirjutatud uskumatu kogus romantilist sõnaballasti, mis ujub ajastute naiivsusookeanil ilus-magusa papplaevana – biidermeier kapteniks, vaesed inimesed, hambad risti, soote kiskumas, et pere nälga ei jääks. Kahjuks on see kunstigi puudutanud. Pateetika – iseendast mitte halb asi – on ookeani laps.

Tänapäeval oskame paljudele asjadele vaadata kaine realismiga (kas ei osutu hiiglatanklaevgi oma elutu metalliga elutuks realismiks ilusa raapurjeka kõrval, mis nüüdseks on ookeanilt põgenevad). Kogu oma tahte juures viia mere ja meremehe suhted mingile

usutavale materiaalsele alusele, tahte juures seletada selle tunde sünni ja kinnistumist, mis kasvatab tekipoisist kapteni, peab ikkagi tunnistama, et pole meest, kes sellele teele asub ainult raha ja kuuluse pärast. Richard Carrington tõdeb seda oma raamatus „A Biography of the Sea“ sõnadega:

„Seikluste meelitavus, taltsutamatu soov teada saada, mis asub kaugel horisondi taga, ei ärgita meid ette võtma pikki ja ohtlikke reise sugugi vähem kui rikastumistahe.“

Nii või teisiti, nendel või teistel motiividel on ookean sajandite jooksul alistatud. Mida endast kujutab 1370 miljonit km³ vett, saab meile aina selgemaks. Maailmamerel pole enam paika, kuhu inimene poleks pielnud. Mis rääkida liini- ja kaubalaevade marsruutidest, kui isegi kala järele sõidetakse Tallinnast Lõuna-Atlandile.

Ookean on saanud inimese toitjaks. Põhjaeurooplaste heeringapüük, jaapanlaste tuunilaevade ekspeditsioonid, tung külma lõunasse, kus Moby Dicki ajast aina edasi jahitakse ja tapetakse vaalu, esimesed planktoni serveerimised toidulaua rikastamiseks ...

Tugevdanud eelnevalt inimese tahtmisi ja andnud uusi kujutlusi saamishinnast, avardanud ta kujutlusvõimet, ühendanud inimesi laevateede abil ja andnud võimalusi mehiseks eneseteostuseks, pakkunud pidevalt meelelahutusi ja metsikuid looduspilte, andnud soola ja soojust, hakkab ookean inimesele aina rohkem pakkuma toitu. Vesi saab meie jaoks uue tähenduse.

Kunstiloojaile on maailmameri alati olnud inspireerija. Shakespeare'ile meeldis kuulata Põhjamere tõsist kohinat ja tema teosteski on midagi selle raske mere sügavusest ja kompromissitusest, milles ainult tõeline väärtus vastu peab.

Debussy' muusikasse tungis mere ilus dünaamika, tema helge rahutus.

Hollandi maalikunstnikel elustab „meri seal taga“ tumedat perspektiivi. Kunstilise sügavuse kõrval on see nende teoste teine optimistlik täius, väljapääs, mis meid võlub. Willem van de Velde ja

Jacob van Ruisdael on merd hästi tabanud – neile on ta objekt, mitte ainult taust. Või võtame kuulsa prantslase Gustave Courbet' ja mitte vähem tuntud jaapanlase Hokusai. Meri on andnud inspiratsiooni loojale ja sisu ning mõtte teosele. Oleksime ülekohtused, jättes nime- tamata Herman Melville'i, Joseph Conradi, Fridtjof Nanseni kui kirjaniku. Viimase aja ühe vapustavama laevaeluraamatu aga on kirjutanud inglane Nicholas Monsarrat ja pannud sellele halastamatult lihtsale meresõjateosele pealkirjaks „Julm meri“.

Millest see kõik?

„Merebiograaf“ Richard Carrington toob välja kolm minu arvates loojanatuuri jaoks küllalt usaldusväärset ja loogilist tunduvat momenti.

Esiteks arvab ta, et merd kui füüsilist reaalsust iseloomustab dünaamilisus, mis tegevat ta kunstnikule tänuväärsemaks objektiks kui mis tahes staatiline nähtus.

Teiseks, arvestades meresõidu arengut, on meri saanud suureks eluteatriks, mis annab alguse kõigele elavale – meri on „lava, kus mängitakse üht osa draamast, mille nimi on elu“.

Ameeriklase kolmas seisukoht äratub erilist usaldust. Nimelt mere eepilisus. See võimaldavat teda võtta meie lootuste ja kartuste taustana. Enam kui maa, mis on meile liiga lähedal, enam kui tähed, mis on meist liiga kaugel, sobib meri selleks elu proovikiviks. Armastus, kohusetunne, ausus, mehisus ja kaastunne on mere taustal alati omandanud suurema ja selgepiirilise tähenduse.

Carringtoni pruugib uskuda. Need tõdemised peavad paika. Siiski – põhiline, mis loojat lummas ja mitte ei sunni, vaid otsekui kohustab uut looma, on mere suurus. Sealjuures ei tähenda ainuüksi suur objekt (nagu suur ephohki) veel suure kunsti sündi. Millest siis suure mere kohta kirjutatud keskpärane ajaviitekirjandus ja ilus ihalemine? Eelkõige on selle tinginud iseenda ja oma suure objekti suhte mittemõistmine, selleni küündimatus. Kirjeldatakse merd, hinnatakse suuremat üllatava enesekindlusega, oma kitsastest seisukohtadest, ise veel ookeani suuruseni kasvamata.

Majakovski ütles nii:

„Ookean on ettekujutuse asi. Ka merel pole näha kaldaid ja merelgi on lained suured ja ka merel sa ei tea, mis on sinu all. Aga ainult ettekujutus, et sinust paremal pole maad kuni pooluseni, ees aga on täiesti uus, teine maailm, sinu all aga võib-olla Atlantis, – vaid see ettekujutus ongi Atlandi ookean.“

See on majakovskilikult geniaalne arusaamine asjade sisust. Ettekujutusvõimet – võrdväärset oma gigantsusega – eeldab loojalt ookean, ja vaid see suudab temast rääkida midagi tõsist ja väärivat, kelle mõttehorisont ei ahene paari napi miiliga. Ookean ei tunnista inimvaimu ja -mehisuse mõõna.

1968

Gibraltar, 1962